

Çeviri Makale • Translation Article

**İBN KUTEYBE VE TEVÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ADLI ESERİ
(TEVÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN ÇEVİRİSİ – I)***

Ibn Qutayba and His Ta'wîl Mushkil Al-Qur'ân (Translation of Ta'wîl Mushkil Al-Qur'ân-I)

Hikmet AKDEMİR^a

ÖZ

^a Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Çorum/Türkiye, email: hikmetakdemir@gmail.com ORCID: 0000-0002-0090-4574.

Bu çeviri makalede ve bundan sonra bunun devamı olarak yayımlanması planlanan iki makalede, İbn Kuteybe'nin *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an* adlı eserinin Sa'd b. Necdet Ömer tarafından tahkik edilen neşrinin 10-14 ile 16-31. sayfaları hariç olmak üzere ilk 115 sayfasının birebir çevirisinden ibarettir. Sadece Giriş, Sonuç ve Kaynakça kısmı tarafımdan ilave edilmiştir. Bu ilk bölüm, muhakkik Sa'd b. Necdet Ömer'in mukaddimesi, yine onun kaleminden İbn Kuteybe'nin kısaca hayat hikâyesi, ilmi şahsiyeti, eserleri, *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an*'ın tefsir tarihindeki önemi ile müellif İbn Kuteybe'nin söz konusu eserindeki mukaddimesinin çevirisinden ibarettir. Çeviride orijinal eserdeki sayfa numaraları parantez içinde gösterilmiştir. İbn Kuteybe, 213/828 yılında Abbasi halifesi Me'mun'un son zamanlarında dünyaya gelmiştir. İranlı bir aileye mensuptur. Merv'de ikamet etmiş, daha sonra Bağdat'a geçmiştir. Zamanındaki önemli âlimlerden ders almış, aldığı bu iyi eğitim sayesinde İslami ilimlerin hemen hemen her dalında söz sahibi olmuş ve pek çok eser telif etmiştir. En önemli eserlerinden biri olan *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an* alanında ilk sayılabilecek özgün bir kaynaktır. Tefsir ve Kur'an ilimlerine dair eserlerde onun bu kitabından çok sayıda nakil yapılması bu eserin önemini göstermektedir. İbn Kuteybe bu eserinin mukaddimesinde Kur'an'ı Kerim'in birçok yönden mucize olduğunu söyledikten sonra bu tezini örnek gösterdiği ayetlerle ispat eder. Kur'an ayetleri arasında çelişki bulunmadığını; onu anlamayan cahillerin böyle bir vehme kapıldıklarını söyler.

Anahtar Kelimeler: Tefsir Tarihi, Kur'an İlimleri, Müşkili'l-Kur'an, İbn Kuteybe, *Tevîlü Müşkili'l-Kur'an*.

ABSTRACT

This translated article and the two articles that are planned to be published as a continuation of this article consist of a literal translation of the first 115 pages of the book (except pages of 10-14 and 16-31) of Ibn Qutayba's *Ta'wîl Mushkil al-Qur'an*, which was edited by Sa'd bin Najdat Omar. Only the introduction, conclusion and bibliography parts have been added by me. This first part consists of the introduction of the inquirer Sa'd bin Najdat Omar, briefly the life story of Ibn Qutayba by Omar, his scholarly personality, his works, and the importance of *Ta'wîl Mushkil al-Qur'ân* in the history of tafsir. In addition, this section includes the translation of Ibn Qutayba's preface to his work. The page numbers in the original work are shown in parentheses in the translation. Ibn Qutayba was born in 213/828, in the last days of the Abbasid caliph Ma'mun. He belongs to an Iranian family. He resided in Marv and later moved to Baghdad. He took lessons from important scholars of his time, and thanks to this good education, he had a say in almost every branch of Islamic sciences and wrote many works. *Tawîl Mushkil al-Qur'ân*, one of his most important works, is an original source that can be considered the first in its field. The fact that many quotations from his book in the works on Tafsir and Qur'anic sciences show the importance of this work. After stating in the introduction of this work that the Qur'ân is a miracle in many ways, Ibn Qutayba proves his thesis with the verses he cited as examples. He says that there is no contradiction between the verses of the Qur'an and that the ignorant people who do not understand it fall into such delusions.

Keywords: History of Tafsir, Sciences of the Qur'ân, *Mushkil al-Qur'ân*, Ibn Qutayba, *Ta'wîl Mushkil al-Qur'ân*.

* Bu çeviri makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this translation article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

İbn Kuteybe ve eserlerine dair birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri de Gülcan Sevim Kayı'nın "İbn Kuteybe'nin 'Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân' Adlı Eserinin Ku'rân İlimleri Açısından Değeri" adlı yüksek lisans tezidir. Kayı, bu tezinde araştırmaları sonucunda şu tespit ve değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Hicri III. yy'da siyasi ve dinî çalkantıların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde ilmin ve bilimin merkezi Bağdat'ta yaşamış olan İbn Kuteybe "*Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*" adlı eserini, kendisinde hiç bir şüphe bulunmayan yüce kitabımız Kur'ân'a dil uzatarak ta'n etmeye çalışan bir takım güruha cevap mahiyetinde kaleme almıştır. Bilinen ilk müstakil müşkili'l-Kur'ân eseri olan "*Te'vîl*", Arap dili ve belâgati tarihi kadar Kur'ân ilimleri tarihi açısından da oldukça önemli bir eserdir. İbn Kuteybe, müşkil ayetleri te'vîlinde, ağırlıklı olarak dilbilimsel tefsir metodunu kullanmış; ancak Ferrâ ve Ebu Ubeyde'nin eserlerinde olduğu gibi nahiv ve dilbilgisi ağırlıklı bir tefsir yapmak yerine lafızların müfred anlamlarını Arap dili ve belâgati çerçevesinde incelemiş; Kur'ân, hadis, Arap şiiri ve Kur'ân ilimlerine dayalı bir te'vîl metodu seçmiştir. Müşkil ayetleri çözümleme noktasında Kur'ân ilimlerinden de faydalanan eser, görüldüğü kadarıyla oldukça erken bir dönemde bu ilimleri bir arada zikreden ilk eser olma özelliğine de sahip olmuştur. Eserde Kur'ân ilimlerinin bir kısmına özel bablar açılmış; diğer kısmına farklı bablarda yeri geldikçe temas edilmiştir. Bunlar arasında mecâzu'l-Kur'ân, tekraru'l-Kur'ân, müteşâbihat, el-vücûh ve'n-nezâir ilimleri müstakil bablarda getirilmiş; yedi harfe dâir genişçe izâhat vücûhu'l-kıraat mevzuunda zikredilmiştir. İbn Kuteybe müteşâbihi konu edindiği babda, müteşâbih ile müşkilin eş anlamlı olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Müşkilin çerçevesini genişleten bu anlayışıyla kendinden sonraki eserlere de te'sir etmiştir.

Eserde münâsebât ilminin dikkate alınarak te'vîle gidilmesi eseri bu anlamda da orijinal kılmaktadır; çünkü bilindiği kadarıyla münâsebât ilmi oldukça geç dönemde üzerinde konuşulmaya başlanmış bir Kur'ân ilmidir.

Eserin Kur'ân ilimlerini ilgilendiren diğer hususiyetleri ise şunlardır: Araştırbildiğimiz kadarıyla Kur'ân'daki tekrarlar ilk kez bu eserde müstakil başlıkla zikredilmiş ve detaylıca açıklanmıştır. Aynı şekilde Mecâz kelimesi de ilk kez İbn Kuteybe tarafından bu eserde ıstılahi manasında kullanılmış ve mecâzu'l-Kur'ân'a dâir ayetlerle örneklendirilmiştir. Bunlardan başka ilklere konu olan hususlar arasında el-vücûh ve'n-nezâir, yedi harf ve belâgat konuları da yer almıştır. İbn Kuteybe, söz konusu eserinde fikhu'l-lugaya dâir açıklamalarda bulunmuş ve İbn Fâris ve İbn Cinnî'den çok daha önce bu alanda söz söylemiştir. Nitekim İbn Faris'in "*Fikhu'l-Luga*" adlı eserinin esin kaynağının "*Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*" olduğu söylenmiştir.

Sonuç olarak şunu da belirtelim ki, İbn Kuteybe'nin "*Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*" adlı eseri pek çok açıdan orijinal bir kitaptır. Kur'an ilimleri araştırmalarında istifade edilebilecek böylesine kıymetli bir eserin en kısa zamanda tercüme edilerek Türkçeye kazandırılmasını ümit ederiz."¹

Kayı'nın temennisi tezini savunduğu aynı yıl gerçekleşmiş ve *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*'ın tamamı, Dr. Öğretim Üyesi Faik Akcaoğlu'nun editörlüğünde Dr. Emin Uz ve Muhammed Emin Görgün tarafından "*Kur'an-ı Kerim'in Müdafası*" adıyla, güzel bir üslupla Türkçeye aktarılmıştır. Eserin üç tahkikli neşrinin birden esas alındığı bu çeviride mütercimlere

¹ Gülcan Sevim Kayı, *İbn Kuteybe'nin "Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Ku'rân İlimleri Açısından Değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 84-85.

ait açıklamalı dipnotlarla metnin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır.² Birbirinden habersiz hemen hemen aynı zaman diliminde yapılan bu kısmî çeviriyle söz konusu tam çeviri, okuyucuya mukayese imkânı verecek ve hiçbir çevirinin orijinal metnin yerini tutamayacağına dair güzel bir örnek teşkil edecektir.

Şimdi çeviride esas aldığımız en son tahkikli neşrin muhakkiki olan Sa'd b. Necdet Ömer'in mukaddimesinden başlayarak 10-14 ile 16-31. sayfalar hariç olmak üzere ilk 38 sayfanın çevirisine geçiyoruz.

A. MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım ve af dileriz. Nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığınırız. Allah kime doğru yolu gösterirse onu hiç kimse [o yoldan] saptıramaz; kimi de saptırırsa hiç kimse onu doğru yola sevk edemez. Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahadet ederim. Onun hiçbir ortağı yoktur. Hz. Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna da şahadet ederim.

*“Ey iman edenler! Allah'a isyandan hakkıyla sakının ve sadece Müslüman olarak ölü!”*³

*“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini yaratan, bu ikisinden de çokça erkekler ve kadınlar yaratıp yayan Rabbinize isyandan sakının! Kendisi adına birbirinizden talepte bulunduğunuz Allah'a isyandan ve akrabalarla irtibatı kesmekten sakının! Şüphesiz ki Allah sizi gözetleyendir.”*⁴

*“Ey iman edenler! Allah'a isyandan sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah da sizin amellerinizi ıslah etsin; günahlarınızı bağışlasın! Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse şüphesiz büyük bir kurtuluşa nail olur.”*⁵

Sadede gelince, şüphesiz en doğru söz Allah'ın Kitabıdır. En güzel yol, Hz. Muhammed'in (s) yoludur. İşlerin en kötüsü [dinde olmadığı halde din adına] uydurulan şeydir. [Bu kabilden] her uydurulan şey bid'attır. Her bid'at [doğru yoldan] sapmadır. [Bu kabilden] her sapma Cehennemdedir.

Hamd güçlü ve Metîn olan, hidayet ve âlemlere rahmet olsun diye Kur'an-ı Kerim'i peyderpey indiren Allah'a mahsustur. O, şüphelerden salim ve delillerle tahkim edilmiş Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: *“İşte bu Kitabın içinde hiçbir şüphe yoktur.”*⁶ *“Onlar Kur'an'ı derin derin tefekkür etmezler mi? O Kur'an şayet Allah katından değil de başka bir kaynaktan gelmiş olsaydı onun içinde pek çok çelişki bulurlardı.”*⁷ *“Kur'an'ı biz indirdik ve şüphesiz ki onu biz koruyacağız.”*⁸

Hamd, Rahman ve Rahîm olan Allah'a mahsustur. O şöyle buyurmaktadır: *“Ben cinleri ve insanları (başka bir gaye için değil) sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.”*⁹ Dolayısıyla

² Bu kısmî çeviride muhakkikin dipnotları herhangi bir isim ya da işaret kullanılmadan çeviriye dâhil edilmiş, tarafımdan eklenen dipnotlar ise sonuna konulan (M) işaretiyle gösterilmiştir.

³ Âl-i İmrân 3/102.

⁴ Nisâ 4/1.

⁵ Ahzâb 33/70-71.

⁶ Bakara 2/2.

⁷ Nisâ 4/82.

⁸ Hicr 15/9.

⁹ Zâriyât 51/56.

onların en önemli temel amaçları şanı yüce olan Allah'a kulluk etmek ve onun Şeriatını yeryüzünde hâkim kılmaktır. (s. 6) Allah onlara bunun yolunu en güzel şekilde ve en açık dille beyan edip açıkladı. Evrensel mesajını herkese tebliğ etme görevini, sadece saygın peygamberlerinin en şerefli olan Hz. Muhammed'e (s) tevdi etti. Onu âhîrzamanda gönderdi; metin bir mucize olan bu Kitabı/Kur'an'ı sadece ona verdi. Kur'an'ı, [vahyi Allah'tan aldığı şekliyle peygamberine ulaştırma konusunda] güvenilir olan Hz. Cebrail, açık bir Arapça olarak [insanları] uyarması için Hz. Muhammed'in (s) kalbine indirdi. Hz. Peygamber (s) onunla Arapların ileri gelenlerine, fasih söz söyleyenlerine, belagat erbabına, ediplerine, hatiplerine ve şairlerine ["Bu Kitabın Allah kelamı olduğuna inanmıyorsanız onun bir benzerini ortaya koyun!" diye] meydan okudu. Ancak onlar onun bir ayetinin bile benzerini getirmekten aciz kaldılar. Hatta inatçı cinlerin de buna güçleri yetmedi.

Onlardan bazıları bu acizliklerine ve onun ayetleriyle büyülenip hezimete uğramalarına rağmen kendi arzularına ve şeytanlarına tabi oldular; bu mucize kelam hakkında gerçek dışı şeyler söylemeye başladılar. Asırlar boyunca her asırda bu kabilden asılsız iddiaları nöbetleşe devralarak dile getiren insanlar eksik olmadı. Bunlar [Kur'an hakkında] kalplerine gelen [yeni] problem ve tenakuzlar uydurdular; bunları hakikat kisvesi altında insanlara pazarladılar. Oysa bunlar vehimden, komik ve asılsız şeylerden ibaretti. [Onlar bütün çabalarına rağmen bur tür iddialarını ispat ve insanları ikna konusunda asla muvaffak olamadılar. Çünkü onlar şu gerçeğin farkında değillerdi:] Kâfirler istemese de, istemeyen kişi istemese de Allah nurunu tamamlar. Allah'ı, onun ayetlerini ve şeriatını kendisine düşman edinen kişiden daha akılsız ve daha fazla hezimete mahkûm olan hiç kimse yoktur. Tarih [bu konuda] ibret almasını bilen için ibretlerle doludur.

Şüphesiz ki Aziz ve Celîl olan Allah, şeriatını savunmak üzere adam gibi adamlar görevlendirdi. Bunlar parmaklarını, gönüllerini ve dillerini kullanarak onun şeriatını savundular; [ona yöneltilen asılsız iddiaları] bertaraf ettiler. Bunlardan bir kısmını biliyor, bir kısmını da [meşhur olmadıkları ya da eserleri bize kadar ulaşmadıkları için] bilmiyoruz. Bunların içinde kendisini eserleriyle bilip tanıdığımız simalardan birisi, bu konuda "*Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*" adlı kitabı telif eden İmam İbn Kuteybe'dir. Bu kitabın ona ait olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Şöyle ki:

1-İbn Kuteybe "*Edebü'l-kâtib*" adlı eserinin 19. sayfasında şöyle der: "Bunun sebepleri '*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*' adıyla telif edilen kitabımızda detaylarıyla ele alınmıştır."

2-"*Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*" adlı eserinin 83. sayfasında şöyle der: "Bu husus '*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*' adıyla telif edilen kitabımda açıklanmıştır. Maksadım şu değildir..."

3-"*el-Envâ*" adlı eserinin 11. sayfasında şöyle der: "Bu, '*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*' adlı kitabımda yanlışlığını açıkladığım bir görüştür."

4-Öte yandan el-Hatîb [el-Bağdadî] (ö. 463/1071), es-Sem'ânî [Abdulkerim b. Muhammed] (ö. 562/1166), İbn Hallikan (ö. 681/1282), İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi İbn Kuteybe'nin tercüme-i halini/biyografisini kaleme alanlardan birçoğu bu kitabın ona ait olduğunu söylemişlerdir.

İbn Kuteybe'nin bu eseri Kur'an'ın manaları ve müşkil/anlaşılması zor olan ayetleri konusunda Kur'an İlimlerine dair önemli kaynaklardan sayılır. O, Allah'ın Arapların dilini bazı

mümtaz vasıflarla özel kılmasından söz ettikten sonra eserinde bu sahadaki birçok ilimden faydalı bahislere yer vermiş ve akabinde sırasıyla şu hususları ele almıştır:

1-Farklı kıraatlerin varlığı, lahn, ayetler arasında çelişki ya da ihtilaf olduğu gibi konularda Kur'an'a yöneltilen eleştirilere cevaplar,

2-Müteşabih, (s. 7) mecaz, istiare, hazif, ihtisar, Kur'an'da tekrar, kinaye ve lafzın zahirinin manasına aykırı olduğu durumlar,

3-Mukattaa harfleri ve bu harfler hakkında yapılan yorumlar,

4-Anlaşılması zor olan ayetler hakkında bazı açıklamalar,

5-Birden fazla manaya gelen lafızlar hakkında bazı izahlar,

6-Harflerin manaları ve birbirinin yerine kullanılan harfler.¹⁰ (s. 7).

[Yukarıda kısaca özetlediğimiz muhtevastan da anlaşılacağı üzere] kitap, tek bir metot ve üslup ile işlenmiş birçok farklı konuyu içermektedir.

Şimdi Müellif İbn Kuteybe ve onun bu eseri hakkında kısaca bilgi vererek işe başlıyoruz.

B. MÜELLİFİN TERCÜME-İ HÂLİ/BİYOGRAFİSİ

1.İsmi ve Doğumu

İbn Kuteybe'nin künyesiyle beraber tam ismi Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Ebû Muhammed el-Mervezî ed-Dîneverî'dir. Ancak o "İbn Kuteybe" veya "el-Kuteybî" ya da "el-Kutebî" diye meşhur olmuştur.

İbn Kuteybe hicrî 213 yılında Abbasiler devrinde, Halife Me'mûn'un hilafetinin son zamanlarında dünyaya geldi. Onun doğum yerinin neresi olduğu hususunda farklı görüşler vardır. İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181), İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) ve İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) gibi bazı müellifler onun doğum yerinin Kûfe olduğunu söylerken el-Hatîb [el-Bağdadî] ile es-Sem'ânî onun Bağdat'ta doğduğunu iddia ederler. Sıbt b. el-Cevzî (ö. 654/1256) ise onun Merv'de dünyaya geldiği kanısındadır. Ancak müelliflerin hepsi onun İranlı bir aileye mensup olduğu, Merv'de ikamet ettiği ve daha sonra Bağdat'a geçtiği konusunda ittifak ederler.¹¹ (s. 8)

2.Yetişmesi ve Seyahatleri

Tarihçiler, ister orada doğmuş olsun ister küçük yaşında oraya gelmiş olsun İbn Kuteybe'nin Bağdat'ta büyüüp yetiştiği hususunda ittifak ederler. O sıralarda Bağdat her bilim dalından âlimlerle doluydu. İbn Kuteybe [bu fırsatı iyi değerlendirdi ve] bu âlimlerden Arapça, Edebiyat, Garîbü'l-Kur'an ve Tefsir gibi birçok ilmi aldı. Akabinde Hemedân bölgesinde Karmîsîn yakınlarında dağlık bir belde olan Dinver'e kadı olarak gitti. Daha sonra oradan tekrar Bağdat'a döndü. Bazı kitaplarından açıkça anlaşılacağı gibi oradan da Nisâbûr'a ve ardından Mekke'ye geçti.

¹⁰ Burada harflerden maksat hece harfleri olmayıp harf-i cerlerdir.

¹¹ İbn Kuteybe ve *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an* adlı eseri hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an/Kur'an-ı Kerim'in Müdafaası*, çev. Dr. Emin Uz, Muhammed Emin Görgün, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021), 16-31.

3.Hocaları

İbn Kuteybe birçok âlimden ders aldı. Bunların en meşhurları şunlardır:

1-İbn Râhûye İshak b. İbrahim el-Mervezî (ö. 238/853): Müsned sahibidir; Buhârî, Müslim ve diğer bazı muhaddislerin hocasıdır.

2-Müslim b. Kuteybe: İbn Kuteybê'nin bazı eserlerinde kendisinden söz ettiği babasıdır.

3-Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdullah (ö. 231/846): “*Tabakatü 'ş-Şu 'arâ*” adlı eserin müellifidir.

4-Sehl b. Muhammed b. Osman Ebû Hâtim es-Sicistânî en-Nahvî el-Mukrî (ö. 250/864)¹²

5-Ahmed b. Saîd el-Lihyânî (ö. 231/845): Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın arkadaşıdır.

6-el-Abbâs b. el-Ferec er-Riyâşî Ebu'l-Fadl el-Basrî en-Nahvî (ö. 257/871)

7-Amr b. Bahr Ebû Osman el-Câhız (ö. 254/868): Arap edebiyatının en büyük ve en meşhur yazarlarından biridir.

8-Harmele b. Yahya et-Tecîbî Ebû Hafs el-Mısrî (ö. 243/857): İmam Şafî'nin arkadaşıdır.

9-Zeyd b. Ahzem Ebû Tâlib et-Tâî (ö. 257/870)

10-el-Hüseyn b. el-Hasan b. Harb es-Sülemî (246/860)

11-Muhammed b. Davud el-Kâtib Ebû Abdullah el-Ahbârî (ö. 296/908)

12-Ahmed b. Halid Ebû Saîd ed-Darîr el-Bağdadî el-Lügavî

13-Şair Di'bil b. Ali b. Razîn Ebû Ali el-Huzâ'î (ö. 236/850) (s. 9)

14-Kadı Yahya b. Eksem b. Yahya et-Temîmî (ö. 242/856)

15-Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî Ebû Amr el-Medâinî (ö. 256/869)

4.Öğrencileri

1-Oğlu Ahmed Ebû Cafer (ö. 322/933): [İbn Kuteybe'nin ilk ve en yakın öğrencisi olan bu oğlu] Kur'an'ı ezberlemesi gibi babasının kitaplarını ezberliyordu.

2-İbrahim b. Muhammed b. Eyyûb, Ebû'l-Kasım es-Sâiğ (ö. 313/926): Bu kişi İbn Kuteybe'nin eserlerini rivayet eden öğrencisidir.

3-Ahmed b. Mervân el-Mâlikî (ö. 298/911): Hocasının “*Muhtelifi'l-hadîs*” adlı eserinin ravidir.

4-Abdullah b. Cafer b. Dersteveyh el-Fesevî (ö. 335/946)

5-Ahmed b. el-Hüseyn b. İbrahim ed-Dîneverî, Ebû Bekir

6-Kasım b. Esbağ el-Mâlikî el-Endelüsî (ö. 340/951): Hocasından bazı kitaplarını dinlemiştir.

İbn Kuteybe'nin bu sayılanlardan başka öğrencileri de vardır.

¹² Bu zatın ölüm tarihi kaynaklarda “248/862 veya 255/869” diye geçmektedir. (M)

5.Eserleri

5.1.Kelam İlimine Dair Eserleri:

- 1-*el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*
- 2-*er-Red 'ala'l-kaili bihalkı'l-Kur'an*

5.2.Kur'an İlimlerine Dair Eserleri:

- 1-*Te'vîlü müşkili'l-Kur'an*
- 2-*Me'âni'l-Kur'an*
- 3-*el-Kıraât*
- 4-*İ'râbu'l-kıraât*
- 5-*Âdâbü'l-Kırâe*
- 6-*Kitabü't-tefsîr*

5.3.Hadis İlimlerine Dair Eserleri:

- 1-*Garîbü'l-hadîs*
- 2-*Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*
- 3-*Islâhu galati Ebî 'Ubeyd fi garîbi'l-hadîs*
- 4-*el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve'l-luğa*

İbn Kuteybe bu son eserinde hadis ve Arap dili konusunda kendisine yöneltilen sorulara cevap vermektedir.

5.4.Fıkıh İlimine Dair Eserleri:

- 1-*Kitab's-siyâm*
  - 2-*Câmi'u'l-fikh*
  - 3-*Kitabü'l-Eşribe ve'htilâfi'n-nâs fihâ*
  - 4-*İstimâ'u'l-ğinâ bi'l-elhân*
- İbn Kuteybe'nin Fıkıh ilmine dair başka eserleri de vardır.

5.5.Dil, Edebiyat ve Şiire Dair Eserleri:

- 1-*'Uyûnu's-şi'r*
- 2-*Tabakâtü's-şu'arâ*
- 3-*el-Me'âni'l-kebîr*
- 4-*Câmi'u'n-nahvi'l-kebîr*
- 5-*Câmi'u'n-nahvi's-sağîr*
- 6-*'Uyûnu'l-ahbâr*
- 7-*el-Cerâsîm*¹³ (s. 10)
- 8-*el-Hayl*
- 9-*el-Envâ'*
- 10-*Edebü'l-kâtib*
- 11-*Sinâ'atü'l-kitâbe*
- 12-*Âletü'l-kitâbe*

¹³ “Eserin ‘en-Ne‘am ve'l-Behâ’im ve'l-Vahş ve’s-Sibâ’ ve’t-Ṭayr ve'l-Hevâm ve Ḥaşarâtü'l-arz’ adlı bölümlerini neşreden Maurice Bouyges (Leipzig 1908) bunun Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a ait olduğunu söylemiştir.” Bkz. Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/145-149. (M)

- 13-*Dîvânü'l-küttâb*
- 14-*Hikemü'l-emsâl*
- 15-*Ferâidü'd-düerer*
- 16-*Kitâbü'l-kalem*
- 17-*el-Vahş*
- 18-*el-Hikâyetü ve'l-mahkî*
- 19-*Tevkîmü'l-lisân*
- 20-*Halku'l-insân*

5.6.Diğer İlimlere Dair Eserleri:

- 1-*Risâletün fî fadli Ebî Bekri's-sıddîk*
- 2-*el-Vüzerâ'*
- 3-*el-Merâtib ve'l-menâkıb*
- 4-*Delâilü'n-nübüvve*
- 5-*Ta'bîru'r-ru'yâ*
- 6-*Fadlî'l-Arab 'ala'l-Acem*
- 7-*Siyerü'l-Acem*
- 8-*el-Meysir ve'l-kıdâh*
- 9-*el-Ma'ârif* (s. 14).

C. TE'VÎLÜ MÜŞKİLİ'L-KUR'AN'IN TEFSİR TARİHİNDEKİ ÖNEMİNE DAİR BİRKAÇ SÖZ

Şüphesiz Kur'an'a yöneltilen eleştiriler çok eskiye dayanır. Onun etrafında kopartılan şüphe fırtınaları da öyledir. Süyûtî (ö. 911/1505) "*el-itkân fî ulûmi'l-Kur'an*" adlı eserinde (3:79) bu konuda ilk eser telif eden kişinin Kutrub (ö. 210/825) olduğunu söyler. Süyûtî'ye göre bu konuda ilk yazılan eser de Kutrub'un "*er-Red ala'l-mülhidîn fî müteşâbihi'l-Kur'an*" adını verdiği kitabıdır.

Ancak Prof. Abdulmuhsin b. Zeben el-Mutayrî, "*Da'âva't-tâ'inîn fî'l-Kur'ani'l-Kerîm fî'l-karnî'r-râbi'i aşere'l-hicriyyi ve'r-red aleyha*" adlı eserinde (s. 47) Süyûtî'nin bu iddiasını şöyle diyerek reddetmektedir: "Bu doğru değildir. Zira Kutrub'dan önce vefat eden İmam Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) bu konuda *Cevâbâtü'l-Kur'an* adıyla bilinen eseri mevcuttur. Hatta Süfyân'dan önce de biri vardır; o da Mukâtil b. Süleyman'dır (ö. 150/767). Zira onun *el-Cevâbât fî'l-Kur'an* adlı eseri vardır. Ancak ne yazık ki bu kitapların üçü de kaybolmuş ve günümüze ulaşmamıştır. Müstakil olarak bu konuyu ele alıp işleyen ve kaybolmadan günümüze kadar gelen en eski eser İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*'ıdır. Bununla beraber müstakil olarak bu konuyu ele almayı kitabın münderecatı içinde birbiriyle çelişkili gibi gözükken bazı ayetlere dair yorumlara yer veren pek çok eser mevcuttur. Örneğin İmam Mâlik (ö. 179/795), *Muvatta*'nda bazı ayetleri yanlış yorumlayarak kendi mezheplerine delil olarak sunan Kaderiyye mensuplarının [bu yanlış yorumlarını] reddetmektedir. (s. 15) İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *er-Red ala'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eserinin ilk bölümünü Kur'an'da çelişki olduğunu iddia edenlerin görüşlerini çürütmeye tahsis etmiştir. Ahmed b. Hanbel bu bölüme "Müteşâbih Ayetlerin Yorumunda Zındıkların Doğru Yoldan Saptıkları Hususlar" adını vermiş ve bu bölümde 22 meseleyi ele almıştır. Aynı şekilde Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö.

377/987), *et-Tenbîh ve'r-red alâ ehli'l-ehvâ' ve'l-bida'* adıyla bir kitap telif etmiştir. Malatî bu eserinin bir bölümünü müteşâbih ayetlere, bunlar arasında ihtilaf ve çelişki olduğu yönündeki vehimlere ayırmış ve bu bağlamda Mükâtil b. Süleyman'dan güvenilir raviler vasıtasıyla aldığı nakillere yer vermiştir.”

Tefsir ve Kur'an ilimlerine dair eserlerde İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*'ından pek çok nakil yapılması bu eserin önemini göstermektedir. Bu eserden en çok alıntının yapıldığı konu ise müellifinin [Kur'an'ın] “Yedi Harf” [üzerine nazil olduğuna] dair görüşüdür.

Dr. Gânim Kudûrî şöyle der: “Galiba İbn Kuteybe bu işi ilk yapan kişidir. Zira o, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an* adlı eserinde şunları söyler: ‘Hz. Peygamber’in (s) *Kur'an yedi harf üzerine nazil oldu* sözü, Kur'an, içindeki farklı dillerden yedi vecih üzerine nazil oldu anlamındadır. Ben kıraatlerdeki farklı vecihleri iyice araştırdım ve bu vecihlerin yedi tane olduğunu tespit ettim.’ Başlangıçtan günümüze kadar gelen kıraat âlimlerinden pek çoğu İbn Kuteybe'nin ‘Yedi Harf’ konusundaki bu yorumunu kabul etmişlerdir.”

Zürkânî (ö. 1367/1948), “*Menâhilü'l-irfân*” adlı eserinde şunları kaydeder: “Önde gelen âlimlerin bu yorumu tercih ederek İmam İbn Kuteybe'nin, muhakkik İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) ve Kadı İbn Tayyib'in görüşlerine iyice yaklaştıklarını hatırlardan çıkarma! Hatta allâme İbn Hacer (ö. 852/1449), şu sözünde belirttiği gibi Râzî'nin (ö. 606/1210) bu husustaki görüşünün İbn Kuteybe'nin görüşünün süzgeçten geçirilip detaylandırılmış hali olduğuna kanidir: ‘Râzî, İbn Kuteybe'nin görüşünü alıp süzgeçten geçirmiştir.’ Bu görüşü, allâme Şeyh Hazarî ed-Dimyâtî ve allâme Şeyh Muhammed Buhayt el-Mutî'î gibi çağdaş âlimlerin önde gelenlerinden bazıları da bu görüşü tercih etmişlerdir.” (s. 31).

D. [MÜELLİFİN MUKADDİMESİ]

Bismillahirrahmanirrahim.

Rabbim, bana yardım et!

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe dedi ki:

Bizi doğru yollara götüren ve Kur'an'ın nuru ile hidayete ulaştıran Allah'a hamdolsun! O Allah ki Kur'an'da hiçbir çarpıklığa/çelişkiye yer vermedi; onu tafsilatlı, açık ve her yönden mükemmel bir kitap olarak indirdi. Batıl hiçbir yönden yol bulup onun içine giremez. O, Hakîm ve Hamîd olan Allah'ın indirdiği bir kitaptır. Allah onu şerefli ve değerli kıldı; onu tazim edip yüceltti; Ona “Ruh (Şûrâ 41/52), Rahmet (A'raf 7/52), Şifa (Fussilet 41/44), Hüdâ (A'raf 7/52) ve Nur (Nisâ 4/174)” isimlerini verdi.

Allah, ayetlerinin arasındaki sıkı münasebetten doğan i'cazı vasıtasıyla [Kur'an'ın aleyhine] tuzak kuranların arzularını kursaklarında bıraktı; ayetleri hayret verici bir şekilde [gerdanlığa dizilen inciler misali mükemmel bir insicamla] peş peşe dizerek Kur'an'ı, [aleyhindeki aslı olmayan] zorlama hilelerin hücumundan korudu; ona uzun süre okunsa bile insanı usandırmama meziyeti verdi; dinlendiğinde kulakları tırmalamama özelliği bahşetti; çokça tekrarlandığı [ve nüzulünden itibaren asırlar geçtiği] halde hiç eskimeyip terütaze kalma vasfıyla onu payidar kıldı; insanları hayrete düşüren yönleriyle ve sonu olmayan faydalarıyla onu tükenmez bir hazine yaptı.

Allah Kur'an ile ondan önce indirdiği kitapların hükmünü kaldırdı; onun az lafızları içinde pek çok manaları derç etti. Allah Resûlü'nün (s) şu sözü bunu ifade etmektedir: “*Bana manası engin olan sözler verildi.*”¹⁴ (s. 32).

Bunu anlamak istersen şu ayeti dikkatle incele: “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir!*” (A'râf 7/199) Bu veciz ayet, önemli olan güzel huyların hepsini [üç kısa cümle içinde] nasıl toplamış? Şöyle ki: “*Af yolunu tut!*” cümlesi, akrabalarından alakasını kesenleri ziyaret etmeyi; haksızlık yapanları affetmeyi ve [zekât, sadaka gibi malî yardımları] yapmayanların bu yardımları [muhtaçlara] vermelerini emretmektedir. “*İyiliği emret!*” cümlesindeki iyilikten maksat Allah'a isyandan sakınmak, akrabalarla sıkı irtibat kurmak, dili yalandan korumak ve gözü harama bakmaktan men etmektir. Bu ve benzeri fiiller [Arapçada] “*örf ve ma'rûf*” diye isimlendirilirler. Çünkü herkes bu fiilleri [erdemli birer davranış olarak] bilir ve her kalp bunlarla huzur bulur. “*Cahillerden yüz çevir!*” cümlesi ise sabrı, yumuşak huylu olmayı, akli kıt insanlarla münasebetten ve sabit fikirli inatçılarla tartışmaktan uzak durmayı tavsiye etmektedir.

Arzdan bahsederken Allah, “*Ondan suyunu ve merasını çıkardı*” (Nâzi'ât 79/31) buyurdu. Bu ayette zikredilen iki şey, Allah'ın topraktan bitirdiği mahlukat için zaruri olan bütün gıdalara ve faydalı nesnelere işaret etmektedir ki bunları şöyle sıralayabiliriz: Ot, ağaç, hububat, meyve, odun, saman/çer-çöp, giysi, ateş ve tuz. [Son iki şey de bu listeye dahildir.] Çünkü ateş ağaç dallarından, tuz da sudan elde edilir. Bir sonraki ayette gelen “*Sizin ve hayvanlarınızın geçim kaynağı olsun diye*” (Nâzi'ât 79/33) cümlesi, ayetten bu sayılan şeylerin kastedildiğine delalet etmektedir.

Allah'ın yeryüzünün bahçelerinden bahsederken “*Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünlerin bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz.*” (Ra'd 13/4) buyurmasını iyice bir düşün! Bu ayet Allah'ın varlığına, lütfuna ve tek olduğuna nasıl delil getirmektedir? Onu tanımaya yol bulamayan kişiye kesin delillerle nasıl yol göstermektedir? Şöyle ki: Meyvenin yetişmesi sadece toprak ve su ile mümkün olsaydı o zaman onların tatlarının birbirinden farklı olmaması gerekirdi; şayet aynı toprakta yetişmiş ve aynı su ile sulanmışsa, aynı cins meyvelerin tatlarında lezzet farkı ortaya çıkmazdı. Öyleyse bu farklılık ancak [bunu irade eden,] Latîf ve Habîr olan Allah'ın yaratması ile mümkün olabilir. (s. 33).

Şu ayet de bu kabildendir: “*Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.*” (Rum 30/22) “*Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması*” ifadesiyle insanların ayrı dilleri konuşmaları ve dış görünüşlerinin farklı olması murat edilmektedir.

“*Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler.*” (Neml 27/88) ayeti, dağların toplandığını ve yürütüldüğünü ifade etmektedir. Dağlar çok oldukları için göze sabit ve yerinde duruyor gibi gözükürler. Oysa onlar bulutlar gibi hareket ederler. İçindeki askerlerin çokluğu ve cenahların birbirinden uzak olması

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve diğerleri (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 12/366; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru tavki'n-necât, 1422), 9/36; Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.), 1/371.

sebebiyle gözün ihata edemeyeceği kadar ufku dolduran her ordu, hareket halinde olduğu halde ona bakan kişi sanki onu yerinde duruyor zanneder.

Nâbîga el-Ca'dî (ö. 65/685?) bir orduyu tavsif ettiği bir beytinde bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Dağ misali büyük bir ordu! Sanırsın ki onlar

Binekler hızla gittikleri halde ihtiyaçlar için durmuşlar.

Îcaz örneklerinden biri olan “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.*” (Bakara 2/179) ayetinde kastedilen mana şu şekilde özetlenebilir: Adam öldüren biri bu cinayetinden dolayı kendisinin de kısas yoluyla öldürüleceğini bildiği takdirde öldürmek istediği kişiyi katletmekten vazgeçer. Böylece kısas aslında öldürme fiili iken [cinayetten vazgeçen kişiyle onun öldürmek istediği kişinin hayatta kalmasına sebep olacağı için, hatta belki de onlarca masum insanın ölmesine yol açacak bir kan davasının başlamasına engel olacağı için tam tersine] hayatın sebebi olmaktadır.

Bu gerçeği bir şair şöyle ifade etmektedir: (s. 34).

Ebû Mâlik'e ulaştır, benden götürülen bir mektubu

İnsanlar için hayat/huzur vardır, hataların yüze vurulmasında¹⁵

Şair bu beytinde şu mesajı vermektedir: “Şayet onlar birbirlerine [“Dost acı söyler!” kabilinden karşısındakini incitmeden] hatalarını söylerse o zaman kınama sebebi olan bu hatalar ortadan kalkar. Böylece [açıkça dile getirilmediği takdirde gizlice çıkarılan fitneler sonucunda öfkeyle teşebbüs etmesi muhtemel olan bir] cinayeti işlemekten vaz geçer. Bu da insanların hayatta kalmasına sebep olur.”

Bu manayı darb-ı mesel haline getirmek isteyenler şöyle demişlerdir: “Bazı insanların öldürülmesi, toplumun bütünü için hayat vesilesi olur.” “Öldürmek, öldürmeyi azaltır.”¹⁶

Cennet ehlinin şarabını tavsif eden şu ayete dikkatle bak: “*O şaraptan dolayı ne başları ağırır, ne de sarhoş olurlar.*” (Vakı'a 56/19) Cennet şarabı, bu iki lafızla/vasıfla [dünyadaki] içkinin bütün ayıplarından nasıl tenzih edilmiş? Bunun yanı sıra “*velâ yünzefûn*” cümlesi, şu üç vasfın üçüne birden delalet etmektedir: Aklın baştan gitmesi/kişinin sarhoş olması, malın tükenmesi ve şarabın bitmesi!

[Şu iki ayete bak:] “*Onlardan sana kulak verenler de vardır. Fakat sağırlara, hele akılları da ermiyorsa, sen mi işittireceksin? İçlerinden sana bakanlar da vardır. Fakat körlere, hele gerçeği görmüyorlarsa, sen mi doğru yolu göstereceksin?*” (Yunus 10/42-43). Sağırlıkla beraber aklın devre dışı kaldığını zikredip körlükle birlikte sadece görmenin ortadan kalktığını bildirmek suretiyle duymanın görmeden daha önemli olduğuna nasıl işaret ediyorlar?

¹⁵ Bu beyit, farklı kaynaklarda İsmâ b. Ubeyd ez-Zemmanî, Zibrikan, Hişâm er-Rakaşî, Hemmâm er-Rakaşî, Ebû'l-Kamkam el-Esedî gibi farklı şairlere nispet edilmektedir.

¹⁶ Bu mesellerden biri de şöyledir: “*الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ* - Öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırır.” Ancak söz konusu ayette geçen “*Kısasta sizin için hayat vardır.*” cümlesi, bu darb-ı meselden birçok yönden üstündür: 1-Meselde tekrar (*الْقَتْلُ*) mevcuttur, ayette tekrar yoktur. 2-Her öldürmek, öldürmeyi ortadan kaldırmaz. Aksine bazı haksız öldürme hadiseleri, kan davaları gibi daha fazla öldürme fiillerine sebep olabilir. Kısasta ise böyle bir şey söz konusu değildir. 3-Âyetteki kelimeler arasında i'caz derecesinde uyum vardır. Mesel ise bu yönüyle basittir. 4-Âyetteki kelimeler (*الْقَتْلُ*) kulağa hoş gelmekte ve ruhu incitmemektedir. Meselde ise (*الْقَتْلُ*) bu durumun aksi söz konusudur. 5-Âyette hafz mevcut değildir. Meselde ise mevcut hazfın takdiri şöyledir: “*الْقَتْلُ فَصَاصًا أَنْفَى*” 6-Âyette kısas ile hayat kelimeler arasında tıbak sanatı mevcuttur. 7-Meselde “bir şeyin kendisini yok etmesi gibi” zahiren bir tenakuz bulunmaktadır. 8-Âyetteki kısas kelimesi yaralama fiillerini de içine almaktadır. Meselde ise sadece öldürme söz konusudur. (Akdemir, Hikmet, *Belagat: Meânî-Beyân-Bedî*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016, 144.)

[Şimdi şu iki ayete bakalım:] “*Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı da bulamazsın. Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah’ın kitabına sarılanlar ve dinlerini Allah’a has kılanlar müstesnadır.*” (Nisâ 145-146) Bu iki ayet, münafıkların kâfirlerden daha kötü olduklarına ve Allah’ın gazabını daha fazla hak ettiklerine delalet etmektedir. Çünkü münafıkların tövbelerinin kabul edilmesi için durumlarını ıslah ve Allah’ın kitabına sarılma şartları birlikte zikredildi. Oysa münafıkların dışındakilere bu iki şartın ikisi birden hiçbir ayette zikredilmemiştir. Akabinde ihlas şartı da getirildi. Çünkü nifak kalbin günahıdır; ihlas da kalbin tövbesidir. (s. 35) Bundan sonra Allah “Onlar mümindirler” buyurmadı; bunun yerine [onların kalplerindeki nifakın tamamen çıkmadığına işaret etmek üzere şöyle buyurdu:] “*Onlar müminlerle beraberdirler.*” Bunun ardından da onlara gazabından ve önem vermemesinden dolayı adlarını zikre değer görmediği için [yine bir önceki cümledeki işarete muvafık bir ifadeyle] “*Allah müminlere çok büyük bir mükâfat verecektir!*” buyurdu; “Allah onlara mükâfat verecek!” buyurmadı.

Münâfikûn 63/4. ayette geçen Münafıklar hakkındaki şu cümle onların korktuklarına, her bağrışa yöneldiklerine ve İslam ile Müslümanlar aleyhine fitne kopardıklarına delalet etmektedir: “*Her kuvvetli sesin kendi aleyhlerine olduğunu sanırlar.*”

Şair bu manayı veciz bir şekilde şu beytiyle dile getirmiştir:¹⁷

Şayet bir serçe görsen sanırsın ki sen

O, nişanlı atlardır. Ubeyd ve Eznem kabilelerini çağırırsın sen

Şair bu beytiyle şöyle demek istiyor: “Şayet bir serçe uçurse sen korkudan onun at sürüsü olduğunu sanırsın ve Ubeyd ile Eznem kabilelerini [yardıma] çağırırsın.”

Başka bir şair de şöyle der:¹⁸

Onlardan sonra her şeyi sanırsın ki onlar

Size hücum eden atlar ve adamlar

Bu manadaki ayetler Kur’an’da sayılmayacak kadar çoktur.

İlmi yetersiz bazı kimseler sathî nazarla baktıkları için şu ayet hakkında “Bu sözün faydası nedir? Güneşin sabah ve akşam mağaranın bir tarafına meyletmesinde ne gibi bir fayda vardır?” dediler: “*(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün.*” (Kehf 18/17).

[Buna cevap olarak] biz de deriz ki: Bu hayırdan daha faydalı bir şey olabilir mi? Hangi mana Allah’ın bu sözüyle ifade ettiği manadan daha latif olabilir? Yüce Allah bu sözüyle bize [Ashab-ı Kehf/Mağara Arkadaşları” diye bilinen] gençlere ihsan ettiği lütfunu, uyudukları yerde onları koruduğunu, uyumaları için onlara en uygun yeri seçtiğini bildirmek istiyor. Şöyle ki: Allah onlara [yaklaşık üç asır gibi çok uzun bir süre rahatça uyumaları için dağda [girişi] büyük ve küçük ayı takımyıldızlarına bakan, güneş almayan bir mağara hazırladı. (s. 36) Güneş doğarken, yükselip alçalırken ve batarken mağarayı teğet geçmekte ve bu nedenle mağaranın içine güneş ışınları girmemekteydi. Böylece onlar güneşin hararetinden, güneş yanıklarından, tenlerinin renginin değişip kararmasından ve elbiselerinin yıpranıp eskimesinden kurtulmuş oldular. Bunun yanı sıra onların sığındıkları bu mağara geniştir. Bu sayede rüzgârın esintisi ve serinliği mağaranın içine giriyor; mağaranın kasvetini dağıtıp onlara ferahlık veriyordu.

¹⁷ Kaynakların çoğuna göre bu şair el-Avvâm b. Şevzeb eş-Şeybânî’dir.

¹⁸ Bu şair Cerîr b. Atiyye b. Huzeyfe et-Temîmî’dir (ö. 110/728). Bu beyitte el-Ahtal’ı hicvetmektedir.

Onların bu ayetteki latif manayı bilmemeleri şu ayetin manasını bilmemelerinden daha tuhaf değildir: “*Nice kullanılmaz kuyular, nice muhteşem saraylar vardır!*” (Hac 22/45) Onlar bu ayette de hayretlerini tekrar tekrar izhar ettiler. Oysa hazıra konan şairlerden biri bu cümleyi [ayetten iktibas ederek] şiirini süslemek için darb-ı mesel olarak kullandı.

İbret ve öğüt alma bağlamında bu ayetten daha tesirli hangi söz vardır?

Zira bu ayette kastedilen mana şudur: Onlar yeryüzünde dolaşıp durmazlar mı? [Dolaşıp dursunlar ki bu sayede] onların tefekkür eden akılları ve duyan kulakları olsun! Allah'ın azgınlıkları sebebiyle helak ettiği, isyanlarından dolayı köklerini kazıdığı kavimlerden geriye kalan izlere baksınlar! Bu izler arasında yerle bir olmuş ve [viraneye dönmüş] boş evleri görsünler! Bir zamanlar [ağzına kadar suyla dolu olan ve] yanı başındaki aile fertlerinin suyundan içtiği kuyuların şimdi sularının çekilip nasıl atıl birer kör kuyu haline geldiğini görsünler! Sahibinin duvarlarını kireç karışık yapı malzemesiyle inşa ettiği [yüksek] köşklerin sakinlerinin yok olmasıyla nasıl boş kaldıklarına ve harap olmaya yüz tuttıklarına baksınlar! Bütün bunlardan ibret alsınlar! Allah'ın onların başına gelen felaketlerin benzeriyle kendilerine azap verip cezalandırmasından korksunlar!

Şu ayet de aynı hususa işaret etmektedir: “*Evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu.*” (Ahkaf 46/25)

İyi insanlar bu ve benzeri ayetlerden ibret almaya, yazılı ve sözlü ifadelerinde bunları zikretmeye devam ettiler. Hz. Selman (ö. 36/656 [?]) harap olmuş bir binanın yanından geçtiği zaman “Ey viranelerin viranesi! Senin ilk sakinlerin nerede?” derdi. (s. 37)

Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) bir hutbesinde şöyle der: “Şehirler inşa edenler ve onları [yüksek] duvarlarla kale gibi koruma altına alanlar nerede? Yüksek köşkler dikip onları dayayıp döşeyenler nerede? O köşkler içinde kendilerinden sonrakilere hayranlık uyandıran harika şeyler bırakanlar nerede? İşte onların bu konakları bomboş! İşte onların kabirlerdeki meskenleri bomboş! *Onlardan hiçbirini hiss ediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?* (Meryem 19/98)”¹⁹

Şair el-Esved b. Ye‘fûr²⁰ bir şiirinde aynı gerçeği şöyle dile getirmektedir:

Ne ümit edeyim, Muharrık ailesinden sonra

Terk ettiler evlerini ve İyâd kabilesinden sonra?

*Havernak, Sedîr ve Bârik'tan sonra*²¹

*Sindâd'ın*²² *balkonlu köşkünden sonra*

*Enkira'da*²³ *ikamet ettiler. Akıp duruyordu*

Yanı başlarında, yüksek dağlardan kopup gelen Fırat'ın suyu

Yazın ikameti güzel diye, tercih etmişti o beldeyi

Ka'b b. Mâme ile İbn Ümmi Duâd ikilisi

Rüzgâr eserdi, onların evlerinin bulunduğu yerde

¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 1/50; Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu't-Taberî/Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), 3/224; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfîî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ali Şîrî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988), 6/303.

²⁰ Cahiliye dönemi şairlerinden olup Temîm kabilesinin ileri gelenlerindedir.

²¹ Bu üç isim, Hîre'de inşa edilmiş meşhur üç köşkün adıdır.

²² Sindâd, Kûfe Sevâdî'nin aşağısında İyâd kabilesine ait evlerdir.

²³ Hîre yakınlarında bir mevkidir.

*Sanki onlar sözleşmiş gibiydiler, buluşmak için o yerde
Oysa ben görüyorum ki nimetler ve zevk alınan her şey
Bir gün eskiyip tükenecek peyderpey (s. 38)*

Bu şairler evleri ağılatır ve kalıntıları tavsif ederler. Sen onların evlerin kalıntılarını, kazıkları, ocak taşlarını ve külleri [şiiirlerinde] zikrettiklerini duyarsın. Ev sahibi olanlar, onların zikrettikleri buna benzer izleri hatırlamaktan dolayı nasıl hayrete düşmezler? Onlar Allah'ın bu kabilden zikredilenlerin en güzelini, takdire en layık olanını ve öğütte en tesirli olanı dile getirmesinden dolayı büyük bir hayranlık duydular. (s. 39).

SONUÇ

İbn Kuteybe'nin doğum yeri hakkında farklı görüşler olsa da İranlı bir aileye mensup olduğu, Merv'de ikamet ettiği ve daha sonra Bağdat'a geçtiği hususunda ittifak vardır. İyi bir eğitim alan İbn Kuteybe, İslami ilimlerin hemen hemen her dalında söz sahibi olmuş ve pek çok eser telif etmiştir. Onun *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an* adlı eseri, müşkilü'l-Kur'an alanında ilk olan ve kendinden sonraki müelliflerin sıkça başvurup çokça nakil yaptıkları önemli bir kaynaktır. İbn Kuteybe, bu nadide eserinde şu hususlara yer vermiştir: Farklı kıraatlerin varlığı, lahn, ayetler arasında çelişki ya da ihtilaf olduğu gibi konularda Kur'an'a yöneltile eleştirilere cevaplar, müteşabih, mecaz, istiare, hazif, ihtisar, Kur'an'da tekrar, kinaye ve lafzın zahirinin manasına aykırı olduğu durumlar, mukattaa harfleri ve bu harfler hakkında yapılan yorumlar, anlaşılması zor olan ayetler hakkında bazı açıklamalar, birden fazla manaya gelen lafızlar hakkında bazı izahlar, harflerin manaları ve birbirinin yerine kullanılan harfler. İbn Kuteybe bu eserinin mukaddimesinde Kur'an'ı Kerim'in birçok yönden mucize olduğunu söyler. Akabinde bu tezini örnek gösterdiği ayetlerle ispat eder. Kur'an ayetleri arasında çelişki bulunmadığını belirtir. Ona göre bunun aksini iddia edenler, Kur'an'ın manasını doğru anlamayan cahillerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût vd.. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Nşr. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*. Nşr. Sa'd b. Necdî Ömer. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşrûn, 1436/2015.
- İbn Kuteybe. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an/Kur'an-ı Kerim'in Müdafası*. Çev. Dr. Emin Uz, Muhammed Emin Görgün. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2021.

Kayı, Gülcan Sevim. İbn Kuteybe'nin "Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an" Adlı Eserinin Ku'rân İlimleri Açısından Değeri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Taberî, Muhammed b Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu't-Taberî/Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.

Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/145-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.